

Ks. ADAM KULIK*

FORMACJA PĄTNIKÓW W RAMACH PIESZEJ PIELGRZYMKI PODLASKIEJ NA JASNĄ GÓRĘ

Treść: Wstęp; 1. Formacja ludzka; 2. Formacja duchowa; 3. Formacja intelektualna; 4. Formacja apostołska; Zakończenie; Streszczenie; Summary: Pilgrims' formation in Walking Pilgrimage to Jasna Góra; Bibliografia.

Słowa kluczowe: pielgrzymka, pielgrzymowanie, formacja chrześcijańska, formacja ludzka, formacja duchowa, formacja intelektualna, formacja apostołska.

Key words: pilgrimage, Christian formation, human formation, spiritual formation, intellectual formation, apostolic formation.

Wstęp

Pogłębianie formacji chrześcijańskiej jest podstawowym zadaniem każdego pątnika uczestniczącego w pieszej pielgrzymce podlaskiej na Jasną Górę, zapisanym w zasadach uczestnictwa¹. Pielgrzymka stwarza możliwość, aby formację chrześcijańską pogłębiały osoby nie należące do grup,

* Autor jest księdzem diecezji siedleckiej. Święcenia prezbiteratu przyjął w 1999 roku. Doktor teologii pastoralnej i członek Stowarzyszenia Pastoralistów Polskich. Pełni funkcję administratora Domu Księży Emerytów w Nowym Opolu i jest wykładowcą teologii pastoralnej w WSD diecezji siedleckiej.

¹ *Regulamin i trasa Pieszej Pielgrzymki Podlaskiej*, TPPP 2007, Archiwum Pielgrzymkowe (=AP).

stowarzyszeń czy ruchów religijnych, w których taka działalność jest prowadzona w sposób systematyczny. Jan Paweł II podkreślał, że formacja nie jest przywilejem zarezerwowanym tylko dla niektórych ludzi, ale prawem i obowiązkiem wszystkich ochrzczonych (ChL 63). Zadaniem Kościoła jest docieranie do jak największej grupy wiernych z zaproszeniem do udziału w formacji². W pielgrzymce uczestniczą osoby różniące się stopniem zaangażowania w życie Kościoła. Są też i tacy, którzy dopiero szukają spotkania z Bogiem.

Nauczanie Kościoła współczesnego o formacji chrześcijańskiej wskazuje jej wymiary: ludzki, duchowy, intelektualny i apostołski. Każdy z tych wymiarów ma swoją specyfikę, ale tworzą wspólnie jednolitą i całościową formację chrześcijańską³. Wszystkie wymiary formacji chrześcijańskiej są realizowane w programie duszpasterskim pielgrzymki.

1. Formacja ludzka

Formacja ludzka, rozumiana jako rozwijanie ludzkich wartości (ChL 60), wchodzi w skład integralnej, pełnej i spójnej formacji katolików świeckich. Człowieczeństwo jest fundamentem, na którym budowane jest chrześcijaństwo z całym jego bogactwem. Łaska bowiem zakłada istnienie natury, którą mogłaby podnosić i uświęcać⁴. Jezus Chrystus, Syn Boży, który stając się człowiekiem objawił doskonałość jest wzorem w procesie szczególnie w jej ludzkim wymiarze (PDV 43)⁵. Sobór naucza, że przez mądrze zaplanowaną formację trzeba wykształcić należytą dojrzałą osobowość (DFK 11). Podstawową zasadą formacji ludzkiej, przejawiającej się w postaci szacunku i miłości wobec wszystkich, jest traktowanie siebie i każdego człowieka jako osoby⁶.

Udział w pielgrzymce jest okazją do kształtowania właściwych relacji z innymi. Pątnicy są podzieleni na grupy składające się z kilkudziesięciu do kilkuset osób, z którymi spędzają czas wędrówki, odpoczynku i noclegów. Pielgrzymi zwracając się do siebie *bracie* i *siostrzo*. Tak budują wspólnotę.

² J. Mazur, *List pasterski przed XV Pieszą Pielgrzymką na Jasną Górę*, Siedlce 1995, s. 2 (mps. AP).

³ Zob. M. Fiałkowski, *Formacja chrześcijańska katolików świeckich w świetle nauczania Kościoła współczesnego. Studium teologiczno-pastoralnej*, Lublin 2010, s. 249.

⁴ D. Lipiec, *Zasady i treść apostołskiej formacji laikatu*, „Studia Diecezji Radomskiej”, 5 (2003), s. 271.

⁵ Z. Sobolewski, *XXXIV Pieszka Pielgrzymka Podlaska na Jasną Górę*, «Pan mój i Bóg mój» (J 20, 28), *Konferencje Pielgrzymkowe*, Siedlce 2014, s. 35.

⁶ *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, Częstochowa 1999, s. 87; por. K. Wójtowicz, *Dekalog formatora: główne wskazania formacji podstawowej w świetle dokumentów Kościoła*, Kraków 2001, s. 37

Na trasie pielgrzymki jej uczestnicy spotykają mieszkańców mijanych miejscowości, korzystają z pomocy, życzliwości i gościnności szczególnie tam, gdzie organizowane są miejsca odpoczynku i noclegu. Właściwe relacje z innymi ludźmi to umiejętność współpracy, poczucie odpowiedzialności za innych, walka z własnym egoizmem. Do ich budowania potrzebna jest również wrażliwość, dobroć, współczucie i zainteresowanie życiem innych osób, szacunek i życzliwość⁷.

Cała pielgrzymka i każda grupa pielgrzymkowa są zorganizowane na wzór małej społeczności. Wszyscy uczestnicy pieszej pielgrzymki tworzą wspólnotę, uczestniczą w jej życiu, mają w niej prawa i obowiązki. We wszystkich decyzjach, zachowaniach, postawach muszą liczyć się z obecnością drugiego człowieka⁸. Kształtowanie postaw społecznych w człowieku dokonuje się na pielgrzymce dzięki tworzeniu relacji międzyosobowych opartych na dialogu. Dialog wymaga kształtowania odpowiednich predyspozycji moralnych, takich jak prawość myśli, dobra wola, kompetencja, uczciwość, prawdomówność, szczerść, cierpliwość, roztropność, rzetelność i delikatność⁹.

W życiu człowieka ważne miejsce zajmuje sfera emocjonalna, która jest fundamentalnym wymiarem osoby ludzkiej. Uczucia pozwalają doświadczyć bliskości nie tylko drugiego człowieka, ale również Boga¹⁰. W procesie formacji ludzkiej troska o budowanie dojrzałej uczuciowości jest zadaniem niezbędnym.

Umiejętność zawierania przyjaźni jawi się jako podstawowy element budowania dojrzałości uczuciowej. Otwartość na innych połączona z życzliwością i umiejętnością służby, czyli bycia dla drugich, rodzi umiejętność wspierania i umacniania innych w potrzebie¹¹. Przyjaźń, będąc konkretnym przejawem dojrzałości uczuciowej, ma pozytywny wpływ na kształtowanie relacji wśród pątników na pielgrzymce.

Bóg stworzył człowieka na swój obraz i swoje podobieństwo i powołując go do istnienia z miłości, powołał go jednocześnie do miłości. Miłość jest zatem podstawowym i wrodzonym powołaniem każdej istoty ludzkiej (FC 11). Proces formacji chrześcijańskiej to odkrywanie prawdy, że *Bóg jest*

⁷ M. Fiałkowski, dz. cyt., s. 251; zob. K. Dyrek, *Formacja ludzka do kapłaństwa*, Kraków 1999, s. 83-85.

⁸ A. Przywuski, *Założenia programu duszpasterskiego Pieszych Pielgrzymek Podlaskich na Jasną Górę w latach 1981-1995*, Kraków 2000.

⁹ M. Fiałkowski, dz. cyt., s. 253.

¹⁰ K. Dyrek, dz. cyt., s. 85-86.

¹¹ D. Lipiec, dz. cyt., s. 272.

miłością (1J 4, 8), ale także wskazywanie konkretnych postaw służących wypełnianiu przykazania miłości Boga i bliźniego.

Ważnym elementem formacji ludzkiej jest wychowanie seksualne. Pierwszym miejscem wychowania seksualnego jest rodzina, ponieważ rodzice najlepiej potrafią wprowadzić swoje dzieci w tajemnicę ludzkiej miłości i życia¹². Niestety współczesne rodziny, dotknięte rozlicznymi kryzysami, często nie potrafią właściwie realizować formacji seksualnej. Dodatkowo pojawia się wiele innych trudności w tym procesie. Ważnym zadaniem Kościoła jest wspieranie rodziny w formacji seksualnej. Proces ten powinien zmierzać do przekształcenia się w samowychowanie, gdyż życie ludzkie podlega ciągłej ewolucji, a kształtowanie osobowości jest procesem nieustannym¹³. Program duszpasterski realizowany na pielgrzymce sprzyja rozwojowi tego złożonego zjawiska. Pielgrzymowanie wspiera również kształtowanie cnoty czystości i umiarkowania.

Człowiekowi w jego rozwoju potrzebna jest formacja moralna, ponieważ musi on uczyć się odróżniania dobra od zła. Kształtowanie zdolności rozpoznawania dobra i zła związane jest z rozwojem umiejętności twórczych, dzięki którym człowiek uczy się samodzielności i podejmowania odpowiedzialności za swoje czyny

Formacja moralna, która dotyczy konkretnego człowieka, obejmuje całe jego życie, gdyż wiele czynników przynosi nowe wyzwania. Zmieniający się wiek, narastające doświadczenie i rozwój umiejętności oraz podejmowane nowe zakresy odpowiedzialności mają wpływ na zmianę postaw i sprawiają konieczność nieustannego dostosowywania się do nowych wymagań¹⁴. Formacja moralna jest ukierunkowana na kształtowanie postaw nacechowanych odpowiedzialnością. Jest ona jednym z istotnych wymiarów dojrzałości. Za główny cel formacji moralnej należy uznać kształtowanie sumienia¹⁵. Jest to istotny element formacji ludzkiej¹⁶. Sobór Watykański II nazywa sumienie *najtajniejszym ośrodkiem i sanktuarium człowieka, gdzie przebywa on sam z Bogiem, którego głos w jego wnętrzu rozbrzmiewa* (KDK 16).

Sumienie, aby dobrze spełniało swoją rolę, musi być formowane. Formacja sumienia jest zadaniem na całe życie, ponieważ człowiek nie rodzi się

¹² J. Augustyn, *Seksualne wychowanie*, w: *Leksykon Teologii Pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, W. Fiałkowski, Lublin, s. 778.

¹³ M. Fiałkowski, dz. cyt., s. 258.

¹⁴ A. Derdziuk, *Formacja moralna a formacja sumienia*, w: *Formacja moralna. Formacja sumienia*, red. J. Nagórny, T. Zadykiewicz, Lublin 2006, s. 24.

¹⁵ Z. Marek, *Podstawy wychowania moralnego*, Kraków 2005, s. 108.

¹⁶ *Zasady formacji kapłańskiej w Polsce*, s. 90.

z całkowicie ukształtowanym systemem wartości. Nabywając przez wychowanie, kształcenie i formację pełnię osobowej dojrzałości osoba kształtuje system wartości¹⁷.

Ponieważ człowiek nie rodzi się z gotowym, w pełni ukształtowanym systemem wartości, niezbędny jest stały proces formacji, dzięki której nabywa pełnię osobowej dojrzałości. Dzięki niej osoba może kształtować sobie system wartości uzależniony od doznawanych wpływów i spotykanych osób oraz przeżywanych sytuacji¹⁸.

Wychowanie do wartości to świadome i celowe wprowadzanie człowieka w świat wartości. Jest to proces, który polega nie tylko na przekazywaniu wartości, ale także na ukazaniu wzajemnych powiązań i ich hierarchii¹⁹.

Szczególną wartość w dzisiejszych czasach i dla współczesnego człowieka stanowi wolność²⁰. Dlatego wychowanie i samowychowanie do odpowiedzialnej wolności, należąc do istoty formacji ludzkiej, jawi się jako zadanie aktualne i istotne. Wolność jest człowiekowi dana i zadana, a więc niezbędna jest formacja do umiejętnego korzystania z niej²¹.

Formacja chrześcijańska również w wymiarze ludzkim, jak podkreślał Święty Jan Paweł II, jest procesem stałym i integralnym (ChL 57). Jej celem jest odkrywanie pierwotnej wielkości osoby i wieloaspektowy rozwój człowieka.

Uczestnicy pieszej pielgrzymki podlaskiej na Jasną Górę otrzymują bogaty program duszpasterski, w ramach którego odbywa się formacja ludzka pątników. Pielgrzymka jest także miejscem nabywania praktycznych umiejętności, będących owocem formacji ludzkiej.

2. Formacja duchowa

Sobór Watykański II mówi o formacji duchowej ściśle związanej z intelektualną i ludzką, że powinna uczyć życia w zażyłej i nieustannej łączności z Bogiem Ojcem przez Syna Jezusa Chrystusa w Duchu Świętym. Proces ten ma się odbywać w oparciu o rozważanie słowa Bożego, udział w świętych tajemnicach Kościoła, a przede wszystkim w Eucharystii i modlitwie (DOK 8).

¹⁷ A. Derdziuk, dz. cyt., s. 28.

¹⁸ Por. A. Cencini, *Od wychowania do formacji*, tłum. D. Piekarczyk, Kraków 2004, s. 11-12.

¹⁹ K. Olbrycht, *Wychowanie do wartości*, w: *Autorytet prawdy. Wychowanie dzieci i młodzieży*, red. M. Ryś, Warszawa 2006, s. 43-48.

²⁰ K. Dyrek, dz. cyt., s. 92.

²¹ J. Nagórny, *Wychowanie do wolności w świetle nauczania Prymasa Wyszyńskiego*, w: *Formacja moralna*, dz. cyt., s. 119.

Formacja duchowa oparta na zjednoczeniu z Chrystusem ma pomagać osobom świeckim w ochotnym i radosnym postępowaniu w świętości. Rozwój życia duchowego ma się dokonywać we wszystkich sferach życia (DA 4).

Troska o rozwój wiary dojrzałej, zdolnej do stawienia czoła życiowym próbom jest zadaniem ważnym i potrzebnym. Udział w rekolekcjach jest okazją do przeżycia nawrócenia i osobistego spotkania Chrystusa w sakramentach świętych, słowie Bożym i drugim człowieku. Piesza pielgrzymka, nazywana rekolekcjami w drodze, stwarza sprzyjające warunki do podjęcia refleksji nad stanem własnej duszy. Im poważniej człowiek zastanawia się nad sobą w świetle wiary, tym bardziej przybliży się do Boga. Fizyczne przemierzanie drogi i przybliżanie się do sanktuarium – celu wędrówki powinno przeplatać się z duchowym wymiarem nawiązywania na nowo lub umacniania osobistych więzi z Chrystusem, czyli realizowaniu celu formacji duchowej²².

Piesza pielgrzymka podlaska na Jasną Górę ma bogaty program duchowy realizowany każdego dnia wędrówki. Codziennie, najczęściej rano, przed wyruszeniem na szlak, jest sprawowana Eucharystia. W ciągu pokonywania kolejnych etapów jest wiele okazji do wspólnej modlitwy i rozważania słowa Bożego. Jest też czas modlitwy indywidualnej, szczególnie podczas odpoczynków i noclegów z zasady organizowanych w pobliżu kościołów. Duszpasterze zaangażowani w organizację Pieszej Pielgrzymki Podlaskiej na Jasną Górę zachęcają pątników, już na etapie przygotowań, do ożywienia życia duchowego. Również czas po powrocie do domu jest okazją do rozwoju duchowego, zwłaszcza poprzez regularny udział w spotkaniach pielgrzymkowych organizowanych w ramach poszczególnych grup. Spotkania te połączone są z Eucharystią i wspólną modlitwą.

Formacja duchowa, której fundamentem jest Jezus Chrystus, mająca prowadzić do zjednoczenia z Nim, dokonuje się przede wszystkim poprzez modlitwę. Na każdym etapie rozwoju duchowego modlitwa chrześcijanina związana jest z relacją człowieka do Boga²³. Udział w pielgrzymce jest okazją do doświadczenia *Namiotu spotkania z Bogiem*. Przebieg i kres pielgrzymki ma prowadzić do rozkwitu wiary i pogłębienia miłości z Bogiem w modlitwie (PWJ 33). Modlitwa i wędrowanie stanowią dla pielgrzyma całość. Modląc idzie się, a idąc modli się. Zmierza się ku modlitwie, wyrusza,

²² Tamże, s. 104.

²³ J. Gogola, *Modlitwa - w chrześcijaństwie. Aspekt duchowy*, EK t. 12, kol. 1549; por. J. Mikołajec, *Formacja duchowa teologów świeckich. Studium teologiczno-pastoralne*, Opole 2010, s. 102-104.

opuszcza świat i doczesne zajęcia, i idzie się do Boga²⁴. Piesza Pielgrzymka Podlaska na Jasną Górę zawiera wszystkie stanowiące bogactwo Kościoła formy modlitwy kierowanej ku Bogu. Stanowi ona uwielbienie Bożego majestatu i dziękczynienie, zawiera również wstawiennictwo i prośbę, jak też przebłaganie i pokutę²⁵.

Piesza pielgrzymka podlaska na Jasną Górę ma bogatą tradycję modlitwy prośby i modlitwy wstawienniczej. Spośród różnych form należy zwrócić uwagę na intencje modlitewne przekazywane przez pielgrzymów duchowych. Są one odczytywane na pielgrzymkowym szlaku i również w tych intencjach modlą się pątnicy. Modlitwą są objęci również wszyscy dobrodzieje pielgrzymki, osoby które udzielają gościny i na różne sposoby wspierają pielgrzymów: osoby organizujące posiłki, służby porządkowe ułatwiające przemarsz, służby medyczne troszczące się o chorych i osłabionych pielgrzymów.

Modlitwa przebłagania wynika ze świadomości grzechu obecnego w życiu człowieka. Chrześcijanin w tej modlitwie pragnie uznać swoje grzechy, przeprosić za nie oraz otrzymać od Boga przebaczenie. Dopełnieniem jest wynagrodzenie za grzechy²⁶. W tradycji Kościoła spośród wielu form pokuty ważne miejsce zajmują pielgrzymki, których owocem ma być nawrócenie człowieka. Do sanktuarium wędruje się, aby wyznać tam swoje grzechy, prosić o przebaczenie i złożyć ofiarę. Intencja przebłagania za grzechy i chęć odnowy stanowi często jeden z głównych motywów pielgrzymowania. Element trudu i wyrzeczenia który jest wpisany w pielgrzymowanie nabiera szczególnego wymiaru, gdy jest przyjęty dobrowolnie²⁷.

Modlitwa jest osobistym przeżyciem każdego chrześcijanina, jednak kształtuje się pod wpływem wielu czynników zewnętrznych. Miejscem, gdzie rozpoczyna się nauka modlitwy, jest najczęściej dom rodzinny. Wspólnota parafialna, udział w katechezie także wpływają na rozwój modlitwy, zwłaszcza młodego człowieka. Życie w klimacie pobożności i przykład bliskich osób pomaga w rozwoju życia modlitewnego. Niestety, tych sprzyjających rozwojowi modlitwy warunków współcześnie często brakuje. Wielu rodziców nie wypełnia należycie swojego obowiązku formacji modlitewnej dzieci²⁸. W obliczu mnożących się trudności związanych z modlitwą, jej kształtowaniem i praktyką, każda próba przemiany tej sytuacji jest

²⁴ A. Grùn, *Teologia wędrowania*, Tarnów 1998, s. 49-50.

²⁵ M. Ostrowski, *Jesteśmy pielgrzymami przed Tobą. Posługa duszpasterska wśród pielgrzymów*, Kraków 2005, s. 99.

²⁶ J. Gogoła, dz. cyt., kol. 1551.

²⁷ M. Ostrowski, dz. cyt., s. 102-103.

²⁸ A. Derdziuk, *Formacja do modlitwy*, „Homo Dei” 62:1993, nr. 4, s. 24-25.

cenna. Szansę na zmianę można upatrywać w organizowaniu rekolekcji, które powinny być szkołą modlitwy. Wśród licznych form ćwiczeń rekolekcyjnych są rekolekcje w drodze, czyli pielgrzymki.

Piesza pielgrzymka z Siedlec na Jasną Górę gromadzi osoby o bardzo różnych doświadczeniach duchowych, od osób głęboko wierzących i mocno zaangażowanych w życie Kościoła po osoby poszukujące czy przeżywające kryzys wiary. Również przedział wiekowy uczestników jest szeroki: od małych dzieci po osoby w podeszłym wieku. Pielgrzymują osoby, które dopiero pierwszy raz wyruszyły na pątniczy szlak, jak również weterani, mający doświadczenie wielu odbytych pielgrzymek. Dla osób głęboko wierzących udział w pielgrzymce jest okazją do umocnienia wiary poprzez codzienne modlitwy odmawiane we wspólnocie. Rekolekcje w drodze stanowią również możliwość dawania przykładu innym pątnikom swego zaangażowania, zwłaszcza w prowadzeniu modlitw. Formacja modlitewna na pielgrzymce dokonuje się poprzez wypełniony różnorodnymi treściami program duchowy, w realizację którego zaangażowani są liczni świeccy pątnicy. Pielgrzymka daje możliwość odkrycia czym jest modlitwa i szansę skorygowania jej fałszywego rozumienia. Uczestnicy mają możliwość nauki treści nieznanych, szczególnie osoby młode, wielu modlitw obecnych w życiu Kościoła, takich jak: Godzinki o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny. Czas pielgrzymki, choć stosunkowo krótki, jest przeżywany jako pora intensywnej formacji modlitewnej. Uczestnictwo w pielgrzymce jednocześnie mobilizuje do dalszego duchowego rozwoju i pracy wewnętrznej po powrocie z Jasnej Góry.

W działalności pastoralnej Kościoła Pismo Święte jest jej podstawą, ponieważ przekazuje orędzie Boga do człowieka w misterium paschalnym Jezusa Chrystusa. Jako żywe słowo Boga zawiera prawdę zbawczą²⁹. Papież Benedykt XVI w adhortacji *Verbum Domini* akcentuje biblijną formację chrześcijan w duszpasterstwie Kościoła (VD 75). Dokument Stolicy Apostolskiej o pielgrzymkach w Wielkim Jubileuszu Roku 2000 stwierdza, że pielgrzymka prowadzi do *Namiotu spotkania ze słowem Bożym* i zaleca, aby głoszenie, lektura i medytacja Ewangelii towarzyszyły krokom pielgrzymów i samemu pobytowi w sanktuarium (PWJ 34).

Eucharystia jest stałym punktem programu na pielgrzymce. Jest najczęściej sprawowana w godzinach porannych przed wyruszeniem w trasę. Pątnicy każdego dnia podczas Eucharystii karmią się słowem Bożym. Kolejne etapy wędrówki skłaniają do rozważania usłyszanego słowa. Pierwszy etap

²⁹ G. Witaszek, R. Kamiński, *Pismo święte w duszpasterstwie*, w: *Leksykon Teologii Pastoralnej*, dz. cyt., s. 608.

ma charakter dziękczynienia za przeżytą Eucharystię. Prowadzone wspólnie poranne rozmyślanie jest kolejną okazją nie tylko do słuchania słowa Bożego, ale również rozważania tych treści. Stałym elementem programu podlaskiej pielgrzymki są konferencje tematyczne głoszone w oparciu o przygotowane teksty. Orędzie biblijne jest w nich regularnie przywoływane.

W adhortacji apostolskiej *Verbum Domini* została zwrócona uwaga na nierozzerwalną więź między słowem Bożym a Maryją z Nazaretu. Benedykt XVI zachęcił do propagowania wśród wiernych modlitw maryjnych jako pomocy w rozważaniu świętych tajemnic, o których opowiada Pismo Święte. Jako pożyteczne narzędzie formacji duchowej została wskazana modlitwa różańcowa, w której rozważa się wraz z Maryją tajemnice życia Chrystusa, wzbogacone przez Świętego Jana Pawła II o tajemnice światła (VD 88). Codzienne odmawianie różańca jest zwróceniem się przez Maryję do Jezusa i sposobem formacji duchowej poprzez rozważanie wydarzeń biblijnych będących treścią modlitwy różańcowej.

Kolejną modlitwą, która wpisana jest w tradycję chrześcijańską, a zarazem jest obecna w duchowym programie pielgrzymki podlaskiej na Jasną Górę, jest Anioł Pański. Można zaobserwować, że szczególnie wśród świeckich zanika zwyczaj codziennego odmawiania tej modlitwy. W odpowiedzi na to negatywne zjawisko papież Benedykt XVI zaleca propagowanie wśród wiernych odmawiania modlitwy Anioł Pański.

Dokument Stolicy Apostolskiej na wielki jubileusz wskazuje jako cel pielgrzymki *Namiot spotkania eucharystycznego z Chrystusem*. Biblia ukazana jest jako najważniejsza księga pielgrzyma zaś Eucharystia jest chlebem który podtrzymuje go w drodze, jak to było w przypadku Eliasza wstępującego na górę Horeb (PWJ 37, Krl 19,4-8). Troska o właściwe jej przeżycie przez pielgrzymów jest dla organizatorów i przewodników grup ważnym zadaniem. Wymownym znakiem, który podkreśla znaczenie pielgrzymkowych Eucharystii, jest wielokrotna obecność na nich biskupów siedleckich na pielgrzymkowych Eucharystiach. Niewątpliwie są to sprzyjające okoliczności do pogłębienia formacji Eucharystycznej.

Pielgrzymka, zwłaszcza piesza, ma charakter pokutny. Związana jest z trudem podjętym i ofiarowanym w różnych intencjach. Może być formą zadośćuczynienia za cudze grzechy, ale pomaga również w uświadomieniu własnych grzechów i ich konsekwencji. Poprzez sakrament pokuty pielgrzymi mają okazję otworzyć się na miłosierdzie Boże i pojednać się z Nim³⁰.

Życie sakramentalne, a więc również korzystanie z sakramentu pokuty i pojednania, pomaga uświadomić sobie nie tylko własną kondycję

³⁰ M. Ostrowski, dz. cyt., s. 187.

duchową, ale stanowi również ważny środek formacji chrześcijańskiej. Pozwala dostrzec własną bezsilność i niewystarczalność oraz konieczność wsparcia w pracy nad sobą³¹.

Jednym z podstawowych elementów duchowej formacji pielgrzymów zmierzających z diecezji siedleckiej na Jasną Górę jest możliwość przystąpienia do sakramentu pokuty. Już na etapie przygotowań pielgrzymki są oni zachęcani do przyjęcia daru miłosierdzia Bożego. Również w trakcie pielgrzymki zachęta ta jest wielokrotnie ponawiana. Tworzone są warunki sprzyjające korzystaniu z posługi spowiedników. Specyficzna atmosfera pielgrzymki, poczucie świętości miejsca, które jest celem wędrówki, sprawiają, że wielu pątników po wielu latach zaniedbań pragnie odbyć spowiedź głębszą niż dotychczas, a nawet generalną z całego życia. Sprzyjającą okolicznością jest obecność obcego spowiednika dysponującego czasem, który nie zawsze jest dostępny w mniejszych parafiach. Pielgrzymka nie może zastąpić zwyczajnego duszpasterstwa w tej mierze, może jednak wesprzeć proces formacyjny³². Wędrówka, która wiedzie do sanktuarium, musi być drogą nawrócenia, umocniona nadzieją udzielonego przez Boga przebaczenia. Powinna być drogą do sanktuarium, które jest *Namiotem spotkania w pojednaniu* (PWJ 36).

Udział w pielgrzymce jest okazją dla wiernych do ożywienia życia duchowego w wielu wymiarach. Konieczny jest udział w liturgii i pogłębianie formacji liturgicznej. Intensywne życie liturgiczne, mają stanowić uzupełnienie parafialnego życia sakramentalnego i procesu formacji liturgicznej, który tam się dokonuje.

Czas powstania i tworzenia Pieszej Pielgrzymki Podlaskiej na Jasną Górę to równocześnie okres intensywnego wdrażania w Kościele w Polsce reform soborowych. Troska o piękno liturgii, jej właściwe przygotowanie i przebieg od początku było ważnym zadaniem dla kierownictwa pielgrzymki i spotykało się ze zrozumieniem pątników.

Celem formacji duchowej jest wykształcenie umiejętności korzystania z życia sakramentalnego, modlitewnego i słuchania słowa Bożego tak, aby umieć połączyć życie z Bogiem z codziennym wykonywaniem własnych obowiązków, a także by z niego czerpać siły do życia w świecie oraz umacniać się w łączności z Chrystusem (ChL 60). To zadanie każdy chrześcijanin powinien realizować przez całe życie wykorzystując wszystkie okoliczności sprzyjające temu procesowi. Udział w pielgrzymce podlaskiej daje okazje do intensywnego uczestniczenia w chrześcijańskiej formacji duchowej.

³¹ M. Fiałkowski, dz. cyt., s. 61.

³² M. Ostrowski, dz. cyt., s. 187-188.

3. Formacja intelektualna

Święty Jan Paweł II nauczał, że formacja intelektualna, zwana doktrynalną, jest katolikom świeckim koniecznie potrzebna. Naturalny proces pogłębiania wiary domaga się bowiem wciąż nowych treści. Życie w świecie i doświadczanie jego poważnych i złożonych problemów rodzi potrzebę uzasadnienia faktu i sensu wiary współczesnych ludzi (ChL 60). W ciągle zmieniającym się świecie, w którym następuje nieustanny rozwój cywilizacyjny i technologiczny, niezbędna jest troska o właściwy poziom wiedzy religijnej, nie tylko dzieci i młodzieży, ale również osób dorosłych. Dokonujący się postęp rodzi bowiem wiele nowych problemów dogmatycznych i moralnych. Problemy te w coraz większym stopniu dotyczą również chrześcijan świeckich. Także dokonujące się w szybkim tempie przemiany społeczno-kulturowe dostarczają wielu pytań i wątpliwości. Formacja intelektualna laikatu ma również za cel dostosować ich wiedzę teologiczną do ogólnego poziomu wykształcenia. Wyzwania, które stają przed świeckimi sprawiają, że formacja doktrynalna musi mieć charakter permanentny. Stąd każda inicjatywa, która pomaga w realizacji tego zadania, jest cenna. Dobrze zaplanowana piesza pielgrzymka daje wiele możliwości do realizacji tego zadania i wyjaśniania aktualnych problemów doktrynalnych i moralnych.

Program pielgrzymki, oprócz wielu praktyk pobożnościowych, uwzględnia również potrzebę troski o formację intelektualną. Podstawową metodą jej realizacji jest katecheza. Choć jest to trudne zadanie, katecheza powinna objąć również osoby dorosłe. Aby katecheza była skuteczna, powinna uwzględniać potrzeby osób dorosłych i problemy, przed którymi stoją. Podejmując katechizację należy uwzględnić sytuację życiową świeckich i wszystkie okoliczności towarzyszące temu przedsięwzięciu³³.

Czas trwania pielgrzymki daje okazję do głoszenia katechezy, mogącej być stałym punktem pielgrzymkowego programu dnia. Trwająca kilkanaście dni wędrówka daje możliwość realizacji poszerzonego programu formacyjnego. Otwiera ona szansę dotarcia do osób, które na co dzień nie uczestniczą w żadnej katechezie. Zdarza się, że na pielgrzymkę wyruszają osoby o słabej wierze, zubożnięte religijnie lub takie, które zerwały kontakt ze wspólnotą Kościoła. Mimo podejmowania różnych inicjatyw ze strony Kościoła, stosunkowo niewielu dorosłych katolików uczestniczy w regularnej katechizacji. Stąd obserwuje się liczne braki w dziedzinie świadomości religijnej u osób starszych. Pielgrzymka może przyczynić się do zmiany tej sytuacji i, przynajmniej częściowego, uzupełnienia formacyjnych braków³⁴.

³³ D. Lipiec, dz. cyt., s. 269-270; H. Słotwińska, *Kształtowanie postaw religijnych na katechezie*, Lublin 2004, s. 37.

³⁴ M. Ostrowski, dz. cyt., s. 179-181.

Organizatorzy Pieszej Pielgrzymki Podlaskiej na Jasną Górę dbają, aby był przygotowany cykl konferencji na każdy dzień wędrówki. Udział w pielgrzymce daje duże możliwości pogłębienia formacji intelektualnej poprzez słuchanie konferencji tematycznych. Nie może on jednak zastąpić systematycznej katechezy parafialnej. Może natomiast być uzupełnieniem i zachętą, aby podjąć regularną formację po powrocie do domu.

Fundamentem, na którym budowana jest chrześcijańska tożsamość katolików, jest poznanie prawd wiary. Ważną prawdą wiary dla egzystencji człowieka wierzącego jest fakt, że Bóg jest Ojcem. We właściwie rozumianej i realizowanej formacji pielgrzymkowej aspekt chrystologiczny powinien spełniać doniosłą rolę. Zadaniem organizatorów i przewodników pielgrzymek jest prowadzenie pątników do spotkania z Jezusem Chrystusem Zbawicielem, który jest kresem wszelkiej wędrówki. Cała pielgrzymkowa droga stanowi czas intensywnego poznawania Chrystusa, którego dopełnieniem jest doświadczanie spotkania z Nim i otrzymane łaski, szczególnie sakramentalne³⁵.

Katolicy świeccy, poprzez udział w formacji intelektualnej, mają możliwość zgłębiać wiedzę o osobie i naturze Ducha Świętego, który działa razem z Ojcem i Synem. Są oni wezwani także do budowania wiary dojrzałej, której rozwój następuje pod natchnieniem Ducha Świętego. W procesie formacji katolików świeckich koniecznym jest zgłębianie nauki o Kościele jako wspólnocie Ludu Bożego. Kościół, ustanowiony przez Chrystusa, pielgrzymuje do Ojca i urzeczywistnia się w mocy Ducha Świętego.

Ważnym wydarzeniem w przeżywaniu swej wiary jest dla każdego chrześcijanina odkrycie własnego miejsca w Kościele. Intensywne przemiany społeczno-kulturowe, które dokonują się w obecnych czasach, w dużym stopniu utrudniają współczesnemu człowiekowi odnalezienie swojego miejsca we wspólnocie Kościoła. Stolica Apostolska wskazuje, że pielgrzymka może prowadzić do *Namiotu spotkania z Kościołem*. Doświadczenie wspólnego życia z pielgrzymującymi braćmi jest okazją do odkrycia Kościoła jako Ludu Bożego, zjednoczonego w miłości do Chrystusa (PWJ 35). Pielgrzymowanie buduje Kościół, który jest nieustannie w drodze³⁶.

Maryja, jako wyjątkowy świadek Chrystusa, była obecna u progu narodzin Kościoła (RMa 27) i jako pierwsza uczestniczyła w pielgrzymowa-

³⁵ Jan Paweł II, *Chrystus kresem wszelkiej wędrówki. Spotkanie z uczestnikami I światowego kongresu duszpasterstwa sanktuariów i pielgrzymów (Rzym 28.02.1992r)*, w: *Duszpasterstwo pielgrzymów i turystów. Wybór wypowiedzi i dokumentów kościelnych*, red. M. Ostrowski, Kraków 2003, s. 28.

³⁶ M. Rozenberger, *Wege, die bewegen. Eine kleine Theologie der Wallfahrt*, Würzburg 2008, s. 99.

niu Kościoła nie tylko w czasie i przestrzeni, ale również w głąb ludzkich dusz (RMa 25). *Kościół, od początku swoje pielgrzymowanie upodobał do pielgrzymowania Bogurodzicy* (RMa 37). Dlatego ważne miejsce w formacji intelektualnej katolików świeckich zajmuje mariologiczny aspekt nauczania Kościoła. Program formacyjny Pieszej Pielgrzymki Podlaskiej na Jasną Górę podejmuje różne aspekty życia Kościoła i Jego nauczania. Do podstawowych zagadnień należy nauczanie Kościoła o Najświętszej Maryi Pannie³⁷.

Święty Jan Paweł II przypominał, że *Maryja jest wciąż obecna w życiu Kościoła, szczególne znaczenie ma przyciągająca i promieniująca moc wielkich sanktuariów, w których całe narody i kontynenty szukają spotkania z Matką Pana*. Wśród miejsc szczególnego pielgrzymowania Ludu Bożego wymienia Jasną Górę (RMa 28). Sanktuarium Maryjne na Jasnej Górze należy do największych i najważniejszych ośrodków kultu religijnego na świecie. Ważnym elementem formacji intelektualnej pątników zmierzających na Jasną Górę jest pogłębienie wiedzy o celu wędrówki, czyli sanktuarium maryjnym.

Kolejnym zadaniem formacyjnym, jakie staje przed katolikami świeckimi jest zapoznanie się ze społeczną nauką Kościoła. Kościół powinien zapewnić ze swej strony należną formację w tej dziedzinie (ChL 60). Do wartości, które stanowią podstawę życia społecznego należą prawda, wolność, sprawiedliwość i solidarność. Formacja intelektualna powinna prowadzić do zdobywania mądrości, która uzdalnia i pomaga w poznaniu i przyłgnięciu do Boga (PDV 51).

4. Formacja apostołska

We współczesnym Kościele apostołstwo świeckich jest ważną rzeczywistością. Apostołstwo jest uczestnictwem w zbawczym posłannictwie Chrystusa, a dokonuje się przez udział w Jego kapłańskim, prorockim i królewskim urzędzie. Zakłada ono zjednoczenie z Chrystusem poprzez wiarę i miłość, którego celem jest szerzenie Królestwa Bożego. Nauczanie soborowe przypomina, że prawo i obowiązek do apostołstwa świeccy otrzymują od Chrystusa na mocy Chrztu Świętego. Umocnieniem w wypełnianiu tego zadania są dary Ducha Świętego udzielone w sakramencie bierzmowania. Pozostałe sakramenty, zwłaszcza Eucharystia, są źródłem miłości, która jest duszą apostołstwa (DA 3).

Dekret o apostołstwie świeckich podkreśla ważność wszechstronnej i pełnej formacji do apostołatu. W tym procesie przygotowania należy

³⁷ Z. Sobolewski, dz. cyt., s. 130.

uwzględnić specyficzne i szczególne warunki, w których realizowane jest apostołstwo (DA 28). Świeccy na swój sposób uczestniczą w posłannictwie Kościoła, dlatego ich formacja apostołska powinna uwzględniać specyficzne znamię – charakter świecki, właściwy laikatowi i jego duchowości (DA 29).

Apostołstwo stawia przed świeckimi konkretne zadania do wykonania: szukanie Królestwa Bożego w świecie, prowadzenie spraw świeckich po myśli Bożej, uświęcanie świata od wewnątrz poprzez przykład własnego życia, ukazywanie Chrystusa innym własną wiarą, nadzieją i miłością³⁸. Proces formacji apostołskiej świeckich podejmowany w ramach wychowania chrześcijańskiego, które powinno trwać całe życie, w zasadniczy sposób może ułatwić realizację tych zadań³⁹.

Święty Jan Paweł II nauczał, że szczególnie pilne i potrzebne jest współcześnie przypomnienie, że świeccy powołani są do promocji osoby ludzkiej. Troska o prawo do życia od początku, aż do naturalnej śmierci to ważne zadanie apostołskie świeckich (KDK 27), szczególnie obecnie, w dobie intensywnej promocji aborcji i eutanazji oraz dążeniu do ich legalizacji. Miejscem, gdzie troska o godność człowieka i prawo do życia dla każdej osoby znajduje ważne miejsce, jest ruch pielgrzymkowy. W trakcie pieszych pielgrzymek pątnicy mogą zapoznać się z różnymi formami otaczania opieką każdej istoty ludzkiej i są zachęceni do uczestnictwa w tych dziełach. Formacja pielgrzymkowa w dziedzinie obrony ludzkiego życia powinna prowadzić do apostołskiego zaangażowania w środowisku lokalnym, jak i do angażowania się w działalność o szerszym wymiarze, nawet międzynarodowym.

Skuteczne realizowanie celów apostołskich wykracza często poza indywidualne możliwości człowieka i potrzebne jest działanie o charakterze społecznym. Jest ono realizowane poprzez apostołstwo społeczne. Ta podstawowa forma apostołstwa świeckich polega przede wszystkim na życiu zgodnym z wiarą.

Rodzina jako Kościół domowy jest wspólnotą apostołską, a jako wspólnota wiary jest również miejscem przygotowania do apostołstwa⁴⁰. Rodzina, im bardziej jest zintegrowana i lepiej wypełnia swoje funkcje, tym lepiej realizuje zadanie jako miejsce formacji apostołskiej. Również dynamizm życia wewnętrznego przekłada się na przygotowanie jej członków do zadań apostołskich⁴¹.

³⁸ W. Przygoda, *Apostołstwo świeckich*, w: *Leksykon Teologii Pastoralnej*, dz. cyt., s. 70.

³⁹ Tamże, s. 75.

⁴⁰ Z. Sobolewski, dz. cyt., s. 116-117.

⁴¹ D. Lipiec, *Rodzina szkołą apostołatu*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. Kamiński, G. Pyżlak, J. Goleń, Lublin 2013, s. 734-737.

Nauczanie soborowe również zwraca uwagę na apostołstwo rodziny. *Tam odbywa się zaprawa w apostołstwie świeckich i tam znajduje się znakomita jego szkoła, gdzie pobieżność chrześcijaństwa przenika całą treść życia i z dnia na dzień coraz bardziej się przemienia* (KK 35).

Elementem formacji apostołskiej jest przypominanie katolikom, że religijność chrześcijańska, wiążąc się z kulturą danej epoki i narodu, współtworzy historię⁴². Wśród wielu dziedzin życia, na które wpływa ruch pielgrzymkowy, znajduje się kultura materialna. Sanktuaria, będące celem pielgrzymek, są nie tylko ośrodkami pobożności, ale również wysokiej kultury. Tam znajdują się wybitne dzieła architektury malarstwa, rzeźby i muzea posiadające cenne eksponaty. Sanktuaria są miejscem troski o muzykę. Obok religijnych przeżyć pątnicy mają okazję do bezpośredniego kontaktu z nimi i różnorodnych inspiracji ich bogactwem⁴³.

Ważną dziedziną współczesnej kultury są dzisiaj środki społecznego komunikowania. Czas „rekolekcji w drodze” daje sposobność do zastanowienia się i refleksji nad rolą mass mediów w życiu pątników i ich rodzin, jak również do formowania chrześcijańskich postaw w tym obszarze życia.

Kościół w Polsce dostrzega silną potrzebę formacji katolików świeckich w dziedzinie katolickiej nauki społecznej. II Polski Synod Plenarny zaleca różne metody formacji świeckich⁴⁴. Wśród miejsc, gdzie to zadanie może być realizowane na pewno są pielgrzymki piesze. W związku z problematyką życia gospodarczo – społecznego pojawia się kwestia ekologiczna. Pielgrzymi wędrując mają możliwość podziwiać piękno świata stworzonego, a jednocześnie są wezwani do poszanowania najbliższego otoczenia w czasie wędrowki, na odpoczynkach i na noclegach.

Formacja chrześcijańska katolików świeckich ma za zadanie przygotowanie ich do apostołatu społecznego w dziedzinie polityki, która jest ważnym, a zarazem skomplikowanym obszarem działalności społecznej. Działalność polityczna może stać się ważnym elementem chrześcijańskiego świadectwa, ale do tego potrzebna jest osobista więź z Jezusem Chrystusem⁴⁵. Działalność formacyjna Kościoła powinna dopomagać w tym procesie. Historia zna wiele przykładów potwierdzających, iż pielgrzymki kształtowały miłość ojczyzny i cnoty obywatelskie⁴⁶.

⁴² M. Fiałkowski, dz. cyt., s. 318.

⁴³ M. Ostrowski, dz. cyt., s. 35-38.

⁴⁴ *Kościół wobec życia społeczno – gospodarczego*, w: *II Polski Synod Plenarny (1991-1991)*, Poznań-Warszawa 2001, nr 47.

⁴⁵ Tamże, nr 36.

⁴⁶ M. Ostrowski, dz. cyt., s. 197; por. Z. Jabłoński, *Pielgrzymowanie na Jasną Górę w czasie i przestrzeni. Wybór rozpraw i artykułów*, Częstochowa 2000, s. 498.

Uczestnictwo w pieszej pielgrzymce daje możliwość udziału w procesie formacji chrześcijańskiej w jej różnych wymiarach. Specyfika pielgrzymki sprawia, że niektóre aspekty formacji są silnie wyakcentowane. Do dzieł apostołatu szczególnie wyeksponowanych należy gościnne przyjmowanie przybyszów. Chrystus utożsamia się z każdym człowiekiem potrzebującym pomocy i wzywa, aby widzieć Go w osobach nieznanych przybyszów (Mt 25, 35). Przyjęcie podróźnego, jak i korzystanie z gościnności jest okazją do szczególnego obcowania z Bogiem obecnym w drugim człowieku⁴⁷.

Formacja chrześcijańska świeckich obejmuje kształtowanie świadomości i postaw oraz przekazywanie umiejętności praktycznych w celu zaangażowania w działalność charytatywną Kościoła⁴⁸. Miłosierdzie w decydujący sposób określa kształt życia i apostołstwa chrześcijańskiego⁴⁹.

Apostolat katolików świeckich może być realizowany w formie zrzeszonej poprzez grupy religijne, stowarzyszenia wiernych i ruchy kościelne. Te różne formy zrzeszonej działalności świeckich, zwłaszcza we współczesnym zsekularyzowanym świecie, powinny stanowić pomoc dla ludzi w prowadzeniu chrześcijańskiego życia w zgodzie z wymaganiami Ewangelii oraz w zaangażowaniu misyjnym i apostołskim (ChL 29).

Zakończenie

Posoborowe nauczanie Kościoła odwołuje się do obrazu wspólnoty będącej *w drodze*. Pielgrzym wędrujący do sanktuarium jest wyraźnym przykładem tego obrazu. *Podróżowanie pielgrzymia przypomina w pewnym sensie wędrówkę Jezusa i Jego uczniów, którzy przemierzali drogi Palestyny, by zwiastować ewangelię zbawienia* (DPLL 286). Papież Franciszek przypomina, że *wszyscy jesteśmy wezwani do wyjścia, (...) jesteśmy wzywani do przyjęcia wezwania do wyjścia z własnej wygody i zdobycia się na odwagę, by dotrzeć na wszystkie peryferia potrzebujące światła Ewangelii* (EG 20). Współczesne pielgrzymowanie jest jedną z form odpowiedzi na to wezwanie, dającą możliwość świadectwa, a także ożywiania wiary i apostołskiego zapału. Uczestnictwo w pielgrzymce powinno być zachętą do apostołstwa. Wielu osom zaangażowanych w różne jego formy daje impuls do gorliwszego podejmowania zadań. Może ono też być mobilizacją do włączenia się do grup religijnych, stowarzyszeń wiernych lub ruchów i wspólnot kościelnych.

⁴⁷ M. Ostrowski, dz. cyt., s. 160.

⁴⁸ W. Przygoda, *Charytatywna formacja*, w: *Leksykon Teologii Pastoralnej*, dz. cyt., s. 125-126.

⁴⁹ Tenże, *Apostołski wymiar wolontariatu charytatywnego w Polsce. Studium teologiczno-pastoralne na podstawie badań wolontariuszy z parafialnych zespołów Caritas*, Lublin 2012, s. 83.

Uczestnictwo w pielgrzymce daje możliwość poznania struktur duszpasterskich diecezji siedleckiej. Grupa pielgrzymkowa powinna stawać się taką strukturą, poprzez regularne spotkania pielgrzymkowe o charakterze formacyjnym⁵⁰.

Kościół wyruszający w drogę stanowi wspólnotę misyjną uczniów, którzy podejmują inicjatywę, włączają się, towarzyszą, przynoszą owoc i świętują (EG 24). Pątnicy Pieszej Pielgrzymki Podlaskiej na Jasną Górę są wezwani do wypełniania tego zadania. Przygotowanie i realizacja programu formacji chrześcijańskiej świeckich daje im szansę zrealizowania go. Jest to jednocześnie zadanie dla organizatorów i odpowiedzialnych za jej przebieg, aby towarzyszyć i pomagać uczestnikom w formacji chrześcijańskiej.

Streszczenie

Wśród różnych form podróży znajdują się podróże o charakterze religijnym, które nazywamy pielgrzymkami. Kościół katolicki, bazując na bogatej tradycji biblijnej, na przestrzeni wieków rozwinął tę formę pobożności. Piesza pielgrzymka podlaska na Jasną Górę to jedna z współczesnych form pielgrzymowania, w której co roku uczestniczy kilka tysięcy wiernych z terenu diecezji siedleckiej. Jednym z głównych jej celów jest pogłębianie formacji chrześcijańskiej jej uczestników. Jest ona realizowana we wszystkich wymiarach: ludzkim, duchowym, intelektualnym i apostołskim.

Summary

Pilgrims' formation in Walking Pilgrimage to Jasna Góra

There are many forms of trips, among them, those of a religious character. They are called pilgrimages. Catholic Church, based on a rich biblical tradition has developed that form of godliness. Walking Podlaska Pilgrimage to Jasna Góra is one of modern forms of travelling and every year, a few thousand of believers from Siedlecka Diocese take part in it. One of its main aims is to deepen the role of Christian formation among the participants. It is being fulfilled in every dimension: human, spiritual, intellectual and apostolic.

⁵⁰ M. Ostrowski, dz. cyt., s. 220.

Bibliografia

Augustyn, J. (2006). Seksualne wychowanie. W: R. Kamiński, W. Przygoda, W. Fiałkowski (red.), *Leksykon Teologii Pastoralnej* (778-781). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Cencini, A. (2004). *Od wychowania do formacji*. tłum. D. Piekarczyk. Kraków: Salwator.

Derdziuk, A. (1993). Formacja do modlitwy. „*Homo Dei*”. 62 (4). 24-34.

Derdziuk, A. (2006). Formacja moralna a formacja sumienia. W: J. Nagórny, T. Zadykiewicz (red.), *Formacja moralna. Formacja sumienia* (13-32). Lublin: Wydawnictwo KUL.

Dyrek, K. (1999). *Formacja ludzka do kapłaństwa*. Kraków.

Fiałkowski, M. (2010). *Formacja chrześcijańska katolików świeckich w świetle nauczania kościoła współczesnego. Studium teologiczno-pastoralne*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Gogola, J. (2008). *Modlitwa – w chrześcijaństwie. Aspekt duchowy*. W: Encyklopedia Katolicka t. 12, kol. 1549-1555. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Grün, A. (1998). *Teologia wędrowania*. Tarnów: Wydawnictwo Byblos.

Jabłoński, Z. (2000). *Pielgrzymowanie na Jasną Górę w czasie i przestrzeni. Wybór rozpraw i artykułów*. Częstochowa: Wyższa Szkoła Języków Obcych i Ekonomii.

Jan Paweł II. (2003). Chrystus kresem wszelkiej wędrówki. Spotkanie z uczestnikami I światowego kongresu duszpasterstwa sanktuariów i pielgrzymów (Rzym 28.02.1992). W: M. Ostrowski (red.), *Duszpasterstwo pielgrzymów i turystów. Wybór wypowiedzi i dokumentów kościelnych* (705-838). Kraków: Wydawnictwo Świętego Stanisława.

Lipiec, D. (2003). Zasady i treść apostoelskiej formacji laikatu. *Studia Diecezji Radomskiej*, 5, 266-274.

Lipiec, D. (2013). Rodzina szkołą apostołatu. W: R. Kamiński, G. Pyżlak, J. Goleń (red.), *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna* (734-739). Lublin-Rzeszów: Wydawnictwo Diecezji Rzeszowskiej.

Marek, Z. (2005). *Podstawy wychowania moralnego*. Kraków: Wydawnictwo WAM.

Mazur, J., (1995). *List pasterski przed XV Pieszą Pielgrzymką na Jasną Górę*, Maszynopis Archiwum Pielgrzymkowe, Siedlce 1995.

Mikołajec, J. (2010). *Formacja duchowa teologów świeckich. Studium teologiczno-pastoralnej*. Opole: Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego.

Nagórny, J. (2006). Wprowadzenie. W: J. Nagórny, T. Zadykowicz (red.), *Formacja moralna. Formacja sumienia* (9-12). Lublin: Wydawnictwo KUL.

Nagórny, J. (2006). Wychowanie do wolności w świetle nauczania Prymasa Wyszyńskiego. W: J. Nagórny, T. Zadykowicz (red.), *Formacja moralna. Formacja sumienia* (105-127). Lublin: Wydawnictwo KUL.

Olbrycht, K. (2006). Wychowanie do wartości. W: M. Ryś (red.), *Autorytet prawdy. Wychowanie dzieci i młodzieży* (39-54). Warszawa: Wydawnictwo UKSW.

Ostrowski, M. (2005). *Jesteśmy pielgrzymami przed Tobą. Posługa duszpasterska wśród pielgrzymów*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe PAT.

Przygoda, W. (2006). Apostolstwo świeckich. W: R. Kamiński, W. Przygoda, W. Fiałkowski (red.), *Leksykon Teologii Pastoralnej* (70-76). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Przygoda, W. (2006). Charytatywna formacja. W: R. Kamiński, W. Przygoda, W. Fiałkowski (red.), *Leksykon Teologii Pastoralnej* (125-130). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Przygoda, W. (2012). *Apostolski wymiar wolontariatu charytatywnego w Polsce. Studium teologiczno-pastoralne na podstawie badań wolontariuszy z parafialnych zespołów Caritas*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Przywuski, A. (2000). *Założenia programu duszpasterskiego Pieszych Pielgrzymek Podlaskich na Jasną Górę w latach 1981-1995*. Kraków.

Rozenberger, M. (2008). *Wege, die bewegen. Eine kleine Theologie der Wallfahrt*. Würzburg: Echter.

Słotwińska, H. (2004). *Kształtowanie postaw religijnych na katechezie*. Lublin: Wydawnictwo KUL.

Sobolewski, Z. (2013). *XXXIII Pielgrzymka na Jasną Górę, «Jesteście światłem świata» (Mt 5,14). Konferencje pielgrzymkowe*. Siedlce.

Sobolewski, Z. (2014). *XXXIV Piesza Pielgrzymka Podlaska na Jasną Górę, «Pan mój i Bóg mój» (J 20, 28). Konferencje pielgrzymkowe*. Siedlce.

Witaszek, G., Kamiński, R., Pismo Święte w duszpasterstwie. W: R. Kamiński, W. Przygoda, W. Fiałkowski (red.), *Leksykon Teologii Pastoralnej* (608-615). Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Wójtowicz, K. (2001). *Dekalog formatora: główne wskazania formacji podstawowej w świetle dokumentów Kościoła*. Kraków: Alleluja.